

LBRIS

We know
books

Ion Mircea Enescu

ARCHITECT
SUB COMUNISM

Paideia

Cuprins

În loc de prefață	5
Argumentare	9
Partea I – Scurtă cronică	13
Partea a II-a – Repere istorice și ipostaze de lucru	127
Introducere	129
A. PORTRETE DE PROFESORI	131
Careul de ași al anilor I și II	131
Anul I – Introducere în Studiul arhitecturii	146
Cursul de Materiale de construcție	148
Anul I – Desen ornamental	150
Anul I – Atelierul de modelaj	153
Anul II – Teoria arhitecturii	156
Anul II – Cursul de construcții	159
Arhitectura rurală	162
Cursul de urbanism	164
Anul V. Cursul de legislație	168
Atelierele de curs mediu și superior	170
Anul IV-VI	177
Richard Bordenache	179

In perioada liceului pe care l-am absolvit în orașul Cluj, la Seminarul Pedagogic Universitar, în iunie 1939, am pendulat în alegerea unei cariere între domeniul științific, chimie și fizică, cel al științelor aplicate, inginerie de motoare sau în construcții și, în final, am optat pentru arhitectură din motivele de mai jos:

a) Este un domeniu cu pregătire artistică, desen, modelaj, istoria artei și a culturii (chiar dacă doar parțial); b) În același timp, este un domeniu de pregătire și învățământ științific și tehnici aplicative, matematici – algebră, geometrie plană, în spațiu și descriptivă, și mecanică – beton și rezistența materialelor; c) Cariera și exercitarea pot să fie liberale și independente sau/și una în învățământul superior.

Cred că oscilația în alegerea profesiei nu a fost o chestiune de capriciu ci, mai degrabă, descoperirea succesivă a unor lumi fabuloase, de la adolescență spre maturitate, prin studiile liceale, prin frecventarea din ce în ce mai atentă a Operei Române din Cluj, cu repertoriul ei foarte cuprinzător, ca și a Operei Maghiare, cu repertoriul dominat de operetă. Cred că hotărâtoare a fost și vacanța

de Crăciun, din 1936, petrecută la Viena. Frumusețea orașului, cele două zile petrecute la „Kunsthistorisches Museum” și spectacolul de Anul Nou de la Opera Vieneză, cu *Don Carlos* de Verdi, dirijat de Bruno Walter, mi-au întregit magistral o imagine, deja configurată, a ceea ce înseamnă lumea artelor din care nu lipsea Arhitectura. M-am decis să trăiesc în această lume. În profesia de arhitect interesul spre științele aplicate și tehnică poate că a rămas „latura inginerască” a ei, am urmărit-o cu respect și cu dorința de a o înțelege.

Am urmat cursurile Facultății de Arhitectură, a Școlii Politehnice din București, astăzi Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” – între octombrie 1939 și 16 aprilie 1946. La acea vreme studiul era de 6 ani și în perioada de război am satisfăcut și serviciul premilitar (început din anii liceului) și cel militar 1943-1944 (15 noiembrie) la Școala de Geniu – Găești și Râmnicu Vâlcea – cu gradul de sublocotenent.

Facultatea de Arhitectură era, ca și astăzi, socotită o școală de elită, cu puțini studenți (în anul I – maxim 45, din care apoi, până la absolvire se pierdeau cca 10-15%). Profesorii, la studiile fundamentale, matematici, geometrie, mecanică și beton și rezistență, erau și cadre didactice consacrate care profesau și la alte universități. Ca și cei de istoria și teoria arhitecturii, ei erau de vârstă medie spre vârsta a treia. Profesorii de atelier, cu excepția sculptorului Mac Constantinescu, la atelierul de modelaj, și arh. Gh. Simotta la desen, în anul I, erau mai în vârstă, Statie Ciortan, Constantin Iotzu, Nicolae Nenciulescu și Paul Smărăndescu.

Mai târziu, cam prin anii 1942 și în următorii doi ani, au fost chemați la ateliere profesori mai tineri ca Duiliu Marcu, Richard

Bordenache, Haralambie Georgescu, Octav Doicescu și la istoria arhitecturii G.M. Cantacuzino¹.

Atmosfera de studiu, relația intercolegială și cea cu profesorii erau apropiate, degajate și rareori unii profesori tineri țineau distanța „ex cathedra” cu studenții. Influența lucrului în atelier era evidentă și sorginta Facultății de Beaux Arts de la Paris era păstrată cu mândrie. „Terorizarea”, mai în glumă, mai în serios, a băieților „boboci” din anul I era un ritual și „pictarea” lor un prilej de apropiere între studenții noi și cei din anii următori. Micile umilințe erau un prilej de mândrie și amuzament pentru victime. Țin minte că un timp am avut un resentiment că am fost „omis” de cei mari de la pictarea corpului, socotind că nu mi s-a dat atenție. După primele luni, teroarea bobocilor uitată, amestecul în ateliere și la sport cu studenții mari omogeniza relația și permitea gruparea după afinități, simpatii ale studenților în ateliere, care ajungea la un moment dat la „bobocitul” la proiectele celor mari sau la diplome. Am considerat bobocitul o formă directă și eficace de asimilare a noțiunilor și a tehnicilor de proiectare. Cu chemarea la catedră după 1942 a unor mai tineri, dar deja consacrați arhitecți, relația cu profesorii s-a relaxat și mai mult, discuțiile în jurul schițelor și programelor se făceau colocvial, cot la cot, câteodată în contradictoriu, și stimulau o cunoaștere și o apreciere mai exactă între dascăl și învățăcel. Iar în ultimii ani, nu o dată am participat, în tandem, la concursuri cu R. Bordenache sau „cu ora” la firma lui T. Niga. Ca o excepție aș menționa pe G.M. Cantacuzino, pe care l-am avut profesor la istoria arhitecturii, cel ce ne-a predat Renașterea Italiană,

¹ Vezi articolul sub semnătură, *Învățămintul în arhitectură*, în revista „Arhitectura” - nr. 3/4 - 1994 - p. 43-44.

superb, doct, desenând cu claritate și expresivitate. Dar când preda se uita numai pe fereastră, niciodată către puștii studenți de an IV care erau în clasă, aruncând și luând de pe catedră cu un total dispreț catalogul pe care nu l-a citit niciodată. Faptul că nu avea dorința sau curtoazia de a ne cunoaște am resimțit-o ca un dispreț gratuit pe care nu-l meritam, ca și notele de trecere puse din oficiu la sfârșitul anului. În fond, era la catedră ca să transmită din cunoștințele sale unor începători.

Pentru a încheia acest moment de amintiri, aș preciza că odată cu 23 august 1944 și cu schimbarea decanului Constantin Iotzu, la conducerea facultății a venit prof. Grigore Ionescu, mai tânăr, echilibrat și iubit de studenți. În acea toamnă a basculat în școală influența în favoarea modernității. Spre cinstea prof. Grigore Ionescu, care era la catedra de istoria arhitecturii românești, el a încurajat foarte mult racordarea la avangardă; aceasta ar fi fost mai bine pregătită dacă la invitația făcută de către școală, în 1942, lui Horia Creangă, care se bucura de cel mai mare prestigiu al mișcării moderniste, acesta ar fi acceptat o catedră de atelier. Spre regretul multora dintre noi, care speram ca odată să ne primească în atelierul său, măcar ocazional, să-l cunoaștem, Horia Creangă a murit în 1943. Tot la acea vreme au venit și tinerii asistenți – T. Ricci, P. Macovei și Gh. Petrașcu, îngroșând rândul susținătorilor modernității.

Ca în orice formă de învățământ universitar studenții se manifestau diferit față de școală. Aș aprecia spre 20% numărul celor care aveau evidentă plăcere în a lucra și a învăța, cu seriozitate continuă, în decursul anilor.

Deși era vreme de război, Capitala în camuflaj, și se cerea de către autorități o austeritate demnă ce trebuia să dea un sens mai eroic momentului istoric, nu pot să nu amintesc inițiativele

și verva unor studenți arhitecți care promovau sărbători și show-uri ocazionale. Sărbătoarea Pomului de Crăciun, cu împărțirea darurilor, la care erau invitați colegi și de la alte universități, era un prilej de costumație, glume, farse și ironii la adresa tuturor, profesori, colegi și invitați. Dar, mai ales, piesa de divertisment pusă în scenă, întâi la Găești – septembrie 1943, apoi în aceeași iarnă în București, de către Liviu Ciulei (inițiatorul), Lak. Popescu și Mimi Droc. Piesa pregătită în timpul unui stagiu militar se numea *Compania de geniu*, replică la „Compania Cărăbuș”, teatrul marelui Constantin Tănase. Cele câteva spectacole date au avut un succes extraordinar îndeosebi printre colegi și familiile lor, prieteni și studenți din afara Facultății de Arhitectură, prin umorul, ironia replicilor și a textelor, ca și prin dezinvoltura cu care erau jucate, unde improvizația era permanentă și proaspătă.

Ca o concluzie a anilor de studiu în care am fost parte și martor pot să afirm că lupta și polemica, de multe ori virulente, între avangardă și academism ce se consuma în acea vreme, erau resimțite și în învățământul de arhitectură. Prin cercetarea lucrărilor executate de arhitecții importanți ai vremii, prin reviste, dar mai ales prin discuțiile de atelier, studenții se îndreptau, de multe ori, încă din primii ani, către una din aceste poziții ireconciliabile – conservatorism/academism vs. modernitate/ieșire din clișeu. Încă din facultate au existat emuli declarați ai lui Duiliu Marcu, Richard Bordenache, Haralambie Georgescu sau Octav Doicescu. Odată cu căderea regimului militar al lui Ion Antonescu și reinstaurarea parlamentarismului pentru un timp, modernitatea avangardei anilor '20-'30, destul de încolțită de regimul Carol II și cel ulterior naționalist, se părea că va câștiga partida. Aș menționa cazul arh. R. Bordenache care a fost nevoit,

În anii războiului, să renunțe la atelier, deoarece studenții lui încurajați pentru modernitate erau sistematic respinși la proiecte de majoritatea profesorilor conservatori, încă dominanți până în 1944-1945. De atunci Bordenache a trecut la catedra de istoria arhitecturii.

Nu insist asupra manifestărilor studențești de grup sau de gașcă: tradiționala bere cu cremwurști la „Gambrinus”, „Elveția” sau „Dunărea”, după predările de proiecte sau aniversări tot la berării, cu discuții și polemici de arhitectură; excursii montane sau partide de schi care amestecau studenții de ani diferiți și creau anumite solidarități. Trebuie însă să dezvolt ideea că o mare solidaritate de grup și, în fond, de breaslă a fost activitatea sportivă organizată și înscrisă în manifestările de campionate naționale sau regionale. În acest sens anexez copia procesului-verbal de constituire în 1941 (al cărui original este în arhiva UAR) a Asociației Sportive Politehnica, din care se vede numărul mare de studenți arhitecți prezenți în aceste campionate, comparativ cu mica cifră de școlarizare a facultății. De asemenea, fac o trimitere la un articol sub semnătură în revista „Arhitectura” nr.4/1978 – pagina 3 cu titlul „Însemnări pe marginea unei expoziții – Aniversarea Asociației Sportive Arhitectura” – care dezvoltă și amintește performanțele sportive ale studenților arhitecți sau tineri arhitecți. În pag. 22 veți vedea și o fotografie de la vernisajul expoziției.

Ca o notă aparte a vieții studenților și a tinerilor arhitecți din perioada mea de studenție au fost ecourile și relatările de la Balul Arhitecților, o mondenitate înfiripată, ca un ecou parizian, la începutul secolului XX. Întrerupt după anul 1941, din cauza războiului și a regimului comunist până în anii '90, când a fost reluat, Balul arhitecților avea un aer aparte și neconvențional,

o reuniune de grup, afișând un orgoliu manifest și o siglă recognoscibilă.

Din povestirile arhitecților și ale profesorilor mai tineri, știam toate cancanurile din ultimii ani ai balului și într-un fel eram și noi nerăbdători să pășim pe acest teritoriu exclusiv, la terminarea studiilor. Tot o așteptare erau și comentatele vacanțe între artiști, la mare, în localitatea atunci turcească Mandjapunar – Costineștiul de astăzi². Pe culoarele secretariatului facultății, unde se expuneau la acea vreme diplomele socotite interesante, ani buni a fost expusă diploma de absolvire a arh. Iosif – după părerea colegilor săi cel mai talentat și cultivat din generația lor – căzut pe frontul de la Stalingrad, cu subiectul „Colonie de artiști

1978 - Veteranii la vernisajul Expoziției:
„50 ani de la înființarea Asociației Arhitectura“.

² Rivala coloniei de artiști de la Balçic, mai boemă, mai plebee decât aceea din jurul familiei regale.

la Mandjapunar", vădit influențată de Le Corbusier, ca forme de arhitectură și ca desen de prezentare.

Trecând la o altă înșiruire de fapte, în perioada 1939-1946 a studiilor mele, aş vrea să descriu altă basculare de poziții, de data aceasta politică. Primul este momentul instaurării regimului Ion Antonescu și a guvernului pro-legionar în toamna anului 1940, până la rebeliunea legionară din ianuarie 1941. În chiar primele zile ale formării guvernului, în școală au apărut membri sau poate numai simpatizanți, formând un grup compact de cca 10-14 persoane (dacă îmi amintesc bine). În uniforme complete, cămăși verzi, cizme Bilgeri, diagonală și curea cu holster de revolver. Prezenți la cursuri, în clase sau în amfiteatru, erau întotdeauna grupați separat de colegi. Înainte de acest moment, joviali, colegiali, chiar petrecăreți și puși pe șotii, au devenit dintr-o dată compacti, austeri și încruntați, vorbind, salutând și mergând cu pași militărești „cu mișcări bruște și scurte”, preocupați și parcă absenți de la rostul lor în facultate. Am asistat stupefiat la deschiderea anului universitar 1940, când în amfiteatrul școlii, decanul prof. Constantin Iotzu, îmbrăcat și el în cămașă verde, a primit raportul grupului legionar din primele rânduri, în dreapta sălii, aproape ignorând restul studenților prezenți. Au fost câteva luni stânjenitoare, de atmosferă militarizată, în care ne simțeam intruși, cu tropăituri pe culoare sau pe parchetul claselor, cu interpelări scrise sau apel la patriotism, în afișierul studenților. După rebeliune, parada militară a dispărut din școală, viața universitară și-a reluat mersul ei normal și atmosfera a redevenit una de studiu. Dar, în 15 noiembrie 1944, eliberat de ultimul stagiu militar de 6 luni, de la Centrul Geniului Râmnicu Vâlcea, proaspăt sublocotenent, am revenit la facultate, cu o întârziere de o lună și jumătate de la

începerea anului universitar, îngrijorat în fața sesiunilor de examen suplimentate, fiindcă pierdusem sesiunea normală de examene. Am găsit, parcă în oglindă, o tensiune care amintea împărțirea în două a studenților din timpul guvernării legionare. Nu în uniformă, dar formând tot grupuri, activi și turbulenți, sărind la sfadă și polemică, agitând spiritele, conspirativi, dar, în același timp, provocatori. Era grupul de studenți comuniști sau viitori comuniști care deja se constituiau în grupuri de șoc, așa cum am văzut mai apoi la scară mare grupele muncitorești de la 7 noiembrie 1945, din Piața Palatului, Minerialele de după '90 sau chiar mai apoi agitațiile proletare.

Ceea ce a urmat în învățământ este un lucru general și bine cunoscut, dar pentru Facultatea de Arhitectură aş pomeni două situații. Primul este că în acea perioadă în școală erau reali simpatizanți de stânga, membri sau nemembri ai Partidului Comunist, așa că s-a făcut imediat o organizație și o coagulare activă, de la studenți la tineri asistenți. Această constatare mi-a fost confirmată de un coleg din celula 22 de la închisoarea Jilava, în trecerea pe acolo, august – 6 octombrie 1949 – al cărui nume nu-l mai țin în minte, care, licențiat în Drept, era închis pentru că lucrase în regimul Antonescu, la Siguranța Statului (Prefectura Capitalei) la departamentul pentru evidența comuniștilor. Mi-a confirmat că erau sub supraveghere Cleopatra (Bebe) Alifanti, Nicolae Bădescu (mai târziu profesor) și Sandu Steriadi (fiul pictorului Jean Steriadi) ultimul nefiind membru de partid, făcând totul numai din spirit de frondă. Nu fuseseră arestați, fiind simpli curieri, dar erau urmăriți pentru a fi descoperită rețeaua întregă. Spre stupefarea mea, în acea toamnă de an 1944, pe doi dintre colegii mei de an (numele nu contează, ei sunt bine cunoscuți ca foști politrucii la Institutul Proiect București), care mărșăluiseră